

A dési középkori templomok legrégebbi ábrázolásai

Dés sóbányái révén már az Árpád-házi királyok uralkodása alatt jelentős szerepet játszott. Erre nemcsak II. Endre által adományozott és utódától, IV. Béla királytól 1236-ban megerősített kiváltságai és szabad királyi városi rangja mutatnak. Ugyanezt vallják művészeti emlékei is. Az 1938. november 8-án elpusztított ú. n. óvári torony ugyan nyomtalanul eltűnt, de a részleteiről fennmaradt fényképek kétségtelenné teszik, hogy a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt hajdani templom már a XII. században állott. Ezt bizonyítják a torony homlokzatába beillesztett egyszerű levelekkel, illetőleg akantuszszal díszített, vaskos törzsű oszlopfők. Különösen az utóbbi gondos faragása áll egy színvonalon a torony ikerablakait elválasztó jellegzetesen XIII. századi bimbós oszlopok kiegyensúlyozott formáival. Az óvári templom, a gyorsan fejlődő város első plébániája tehát a XII—XIII. század alkotása. Nagyságára következtetni enged az a tény, hogy homlokzata előtt az ikerablakok világos tanúsága szerint torony állott. E nevezetes körülményt akkor tudjuk igazán értékelni, ha meggondoljuk, hogy nemcsak Dés közeli és távoli környékén, hanem egész Erdély területén is, nem tekintve a bencés építkezéseket, mennyire ritka a román stílusú templomok tornyos megoldása. A toronyhoz csatlakozott a valószínűleg egyhajós, félkörívű vagy egyenes lezáródású szentélyű templom. Részletesebb leírását lehetetlenné teszi az, hogy a reformáció idején lerombolták s köveiből Kovács bíró 1578-ban az 1938 novemberéig fennálló emléktornyot állíttatta össze.

Ennek őrizte meg igen hű és pontos képét a dési ötvöscéh pecsétje, melynek korát rajzának elrendezése és betűtípusai alapján a XVI—XVII. század fordulójára tehetjük. A pecsét a várost a Szamos felől ábrázolja, s jól érzékelteti az Óvár meredek dombját is. A tetőn, a házak között emelkedik az emléktorony. A pecsét vésője nemcsak az építmény alapformáját, hanem részleteit is finoman és ami fontos, a valóságnak megfelelően adta vissza. Kitéűően megfigyelhetők az emelet jellegzetes ikerablakai s az osztó oszlopcskák testéből kétfelé hajló félkörívű nyílások. A torony törzsén feltűnik az 1578-ból származó feliratos kő, mégpedig a szöveg legfontosabb kifejezésével a DEUS szóval, melyből a legendás hagyomány szerint a város Dés elnevezése származik. A toronysisak csúcsát kakas koronázza világos utalásként a reformációra. A sziklás domb heraldikai jobboldalát háromlábú széken ülő, jobbfelé fordulva dolgozó ötvös alakja foglalja el. A pecsét körirata a körbe futó szalagot szép, szabályos renaissance betűkkel tölti ki. Az egyes szavakat egymástól ötágú csillagok választják el. A rendkívül finoman mintázott pecsét nemcsak nevezetes ábrázolása, hanem művészi

kivitele következtében is jelentős emléke a dési és egyáltalában a korabeli magyar ötvösségnek.¹

A dési református templomról írott tanulmányomban^{1a} rámutattam, hogy a XV. században rohamosan izmosodó város már nem élgedhetett meg az Árpád-kori plébánia-templommal; ekkor fogtak hozzá a Szent Istvánról elnevezett új egyház építéséhez. Ez azonos a mai református templommal. Ezzel kapcsolatban ki kell javítanom egy tévedésemet. A hajdani Szűz Mária tiszteletére szentelt plébánia templomot ugyanis azonosnak véltem a Szent István egyház Mária Magdolna kápolnájával. Kétségtelen azonban, hogy az aránylag nagy, tornnyal ellátott korábbi plébániát nem nevezhették később sem kápolnának. Elkerülte figyelmemet az a tény is, hogy míg a volt plébánia-templom Szűz Máriáról, addig a XVI. század első felében a városi oklevelekben többször említett² kápolna Mária Magdolnáról volt elnevezve. Sőt az erdélyi püspökségnek 1528. május 13-án kelt oklevele kifejezetten megmondja, hogy a Mária Magdolna kápolna a dési templomban van.³ Eddigi ismereteink szerint tehát a Szent István plébánia templomhoz két kápolna (Mária Magdolna és Szentlélek), valamint négy oltár (Szent István, Szentháromság, Szent Kereszt és Szűz Mária) tartozott.⁴

Újabb értékes adatok merültek fel a református templommal kapcsolatban a dési városi levéltár középső- és újkori okleveleinek fényképezésekor. Előkerült ugyanis három köralakú várospecsét. Valamennyi a város címerét ábrázolja. Az elsőt a kerek teret a tornyos templom tölti ki. A torony a pecsét jobb oldalán emelkedik, mögötte a templomtestet csak jelöli a tető és a fal. A szentély hiányzik. A tető fölött igen kezdetleges rajzban egy szemből ábrázolt, csákányát két kézzel magasra tartó bányász mellalakja látható. Az egész középrészt gyöngy-sor fogja közre, e körül olvashatjuk a maiusculás feliratot: S DE DESWAR. A felirat kezdetét görög kereszt, végét nyolcágú csillag jelzi. A zöld vagy fekete viaszból rányomott pecsét 1458—1559 között nyolc városi oklevélen szerepel.⁵ A legépebb példány 1487-ből maradt fenn. A második pecsét rajzát már KÁDÁR JÓZSEF is közölte.⁶ A templom alakja rajta nem változott, csak tornyán hat ablak, hajóján pedig két ablak által közrefogott ajtó látszik. A bányász a hajó fedele fölött oldalnézetben jelenik meg. Renaissance betűs körirata így szól: SIGIL

¹ A pecsétnyomó az Erd. N. Múz. Történeti Tárában található, a róla készült lenyomat pedig a Levéltár pecsétgyűjteményében. Figyelmemet rá K. Sebestyén József hívta fel, kinek ezúttal is hálás köszönetemet fejezem ki. A pecsét köriratának szövege: SIGILLVM CEHE AVRIFAB DESIENSIVM.

^{1a} L. tőlem: A dési református templom. Erd. Tud. Füzet. 141. sz.

² Kádár József, Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Dés, 1900. III, 112—4.

³ K. Papp Miklós, Deés város levéltára. Történeti Lapok. I (1874—75), 117. számú oklevél.

⁴ Kádár, i. h.

⁵ K. Papp id. cikkében a 41, 62, 78, 88, 93, 111, 115 és 171 számú oklevél.

⁶ Kádár, i. m. III, 164.

OPPI DEES AN 1568. Három oklevélen fordul elő (1585, 1654, 1712) s mindhárom példányon a viaszt papír takarja.⁷ Legérdekesebb és legszébb az 1575-ös évszámot hordó harmadik s egyszersmind legnagyobb pecsét. Ugyanez év december 26-án kiadott három városi oklevélen találjuk meg.⁸ Viaszát szintén rányomott papírlemez védi. A nagyobb alaknak megfelelően (átmérője kb. 30 mm, az előző kettőé kb. 20) rajza finomabb és részletesebb. A szentély ezen is hiányzik. A hajón egy hosszú és a bejárat felett egy rövid ablakot látunk. A torony földszintjén feltűnik a jellegzetes bejárat-szerű nyílás, a legfelső emeleten a széles ablak és a magas toronysisak két oldalán a fiatornyok. A templom mögött szép emelkedő renaissance pajzsban fé'hold és csillag, fölötte pedig szembeforduló csákányos bányász mellakja foglal helyet. Ennek jobb és bal oldalán oszlik el az 1575-ös évszám egy-egy számjegypárja. A pecsétekhez csatlakozik az 1522-ből származó, felirátában Serényi Miklós bírót megörökítő kő is;" ez KÁDÁR tanúsága szerint a templom köré emelt várfal egyik bástyáját díszítette s annak lebonátása után összetörött állapotban az egyház déli részén emelt új kőfalba került. A pajzs ábrázolása (templom felett jobbról csillag s balról egy csákánnyal vágásra készülő bányász oldalnézetben) megegyezik a szóbanforgó pecsétek ábrázolásával. Nagy kár, hogy e címert a múlt század 80-as éveinek átalakító munkálatai alkalmával nem őrizték meg.

A pecsétek és a befalazott kőcímer a templom építéstörténetére igen értékes támpontokat nyújtanak. Mindenekelőtt arra kell rámutatnom, hogy a rajtuk megjelenő templom minden bizonnyal a Szent István egyház s nem az Árpád-kori óvári plébánia. Tudjuk, hogy 1453-ban már kétségtelenül első szent királyunkról elnevezett templom volt a plébánia.¹⁰ Az első ízben 1458-ban, éppen a plébánia Szentlélek kápolnája számára tett legkorábbi adományt tartalmazó városi oklevélen felbukkanó, legrégebb pecsét tehát nyilván a plébánia-templomot ábrázolja mint a város legtekintélyesebb épületét. A pecsétnyomó ezek szerint a XV. század közepén készült.^{10a} A torony ekkor legalább is

⁷ K. Papp id. cikkében a 217, 408. és 491. számú oklevél.

⁸ Uo. a 187, 188 és 189. számú oklevél. Kőrírata: SIGILLUM OPPIDI DEESVAR. Középen: 1575.

⁹ Kádár, i. m. 163. — A felirat szövege: JESVS NAZARENUS REX JUDEORUM NICOLAUS SERÉNYI IVDEX ANNO 1522.

¹⁰ A Teleki-család oklevéltára. Budapest, 1895. II, 51. — Eduárd dési bíró és esküdtársai előtt Gál kézműves házat „quae quidem domus contra curiam seu domum plebanatus sancti Stephani regis iacet“ Mátyus Péternek örökbevallja.

^{10a} Felvetődhetik az a vélemény, hogy a pecsét elrendezése és maiusculás kőrírata alapján még a XIV. században keletkezhetett. A pecsét egésze és részletei valóban behelyezhetők e korba. Ezesetben a templom csakis az óvári plébániát ábrázolhatná, hiszen a Szent István egyházat a formák egyöntetű tanúsága szerint csak a XV. század első felében kezdték építeni. — Ezzel szemben viszont kétségtelen, hogy a pecsét említett formái a XV. században is előfordulnak mind a magyarországi, mind a külföldi pecséteken

alapjában kellett, hogy álljon. Bár a pecsét befejezett tornyot mutat, ennek pecséttel való egyidejű elkészülte nem éppen szükségképpen. Mégis kétségtelen, hogy a század második felében, talán már Mátyás uralkodásának kezdetén a torony és így maga a templom is lényegében elkészült. E pecsét tehát valószínűsíti az új gótikus plébánia-templom említett dolgozatomban részletesen ismertetett első építési szakának korábbi datálását s egyszersmind megerősíti a formai megfigyeléseknek az a tanúságát, hogy a templom három főrésze (szentély, hajó, torony) nagyjából egyszerre keletkezett. Ez az első építkezés, úgy látszik, 1458 körül lezártnak tekinthető, hiszen ekkor Zombori János özvegye már a templomon kívül álló Szentlélek kápolna részére is adományt tesz. Ez az időbeli visszatolódás természetesen csak a szorosan vett építkezésre vonatkozik, a részletek (boltozat, karzat, ablakkörácsok, stb.) későbbi keletkezését nem érinti.

A legkorábbi pecsét
ábrázolása

Az 1568-as pecsét
templomábrázolása

Az 1575-ös pecsét
templomábrázolása

Pecsét-fényképekről rajzolta K. Csibtyén József

Igen fontos az 1575-ös pecsét tornyának rajza. Ez ugyanis most már külső alakjában is félreérthetetlen és lényegileg pontos ábrázolása a hajdani Szent István plébánia tornyának. Világosan felismerhető a földszinten az a széles bolthajtásos nyílás, mely az építmény testét mind a négy oldalon áttörve, annak lábas-torony jellegét ad. A legfelső emeletről ugyancsak négy nagy gótikus ablak tekint a négy égtáj felé. A pecsét ezt is érzékelteti. Végül rendkívül érdekes a toronysisak megmintázása. A karsú középső sisak mellett két oldalon feltűnik két fiatorony. Ez tehát annyit jelent, hogy a dési templom tornyát 1575-ben már feltétlenül négyfiatornyos toronysisak koronázta. A négy saroktorony kőből épült, sisakjuk viszont, akárcsak a nagy sisak, zsindellyel volt befedve. Adataink a XV. század végétől beszél-

és pénzeken. Különösen fontos a kereszt mellett a nyolcágú csillag feltűnése, mely éppen inkább a XV. századra jellemző. A pecsét sűrű felbukkanása 1458 és 1559 között is következetes használatra vall, s így nehéz elképzelni, miért nem szerepel a három-négy emberöltővel korábban keletkezett pecsét a XV. század közepe előtt egyetlen alkalommal sem. Addig tehát, míg egyéb döntő bizonyíték nem kerül elő, a pecsét XIV. századi keltezését nem tartom indokoltnak.

nek négy fiatornyos toronysisak megoldásokról (nagyzebeni szász templom 1494, brassói Katalin kapu 1559). A XVI. századi felvidéki stallumok intarziás lapjain jelennek meg az első ábrázolások (a Bártfai kettős stallum a Magyar Nemzeti Múzeumban). A XVI. század végétől a hasonló példákrol metszetek tájékoztatnak.¹¹ E körülmények figyelembevételével becsülhetjük igazán a szóbanforgó pecsétet, mely jelenlegi ismereteink szerint Erdélyben, sőt az egész országban négyfiatornyos toronytípus legrégebb, hiteles, datált ábrázolása. Különös hangsúlyt kap e tény faépítészetünkkel kapcsolatban. Kiderül ugyanis, hogy a magyar falusi fatorony kialakulásában már a XVI. század második felében Erdély területén nemcsak a korabeli szász, hanem magyar városi mintaképek is döntően közreműködhettek. Az 1570 körül keletkezett, igen régi formáját megőrző mezőcsávási harangtorony és az azóta elpusztult vele egykorú alkotások tehát már magyar kőemlékek útmutatására is támaszkodhattak.

A dési ötvöscéh pecsétje

Az eredetiről rajzolta K. Sebestyén József

Az 1575-ből származó pecsét alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a torony mai alakja a XVI. század 70-es éveiben megvolt. Így világosság derül a Bástakorszak pusztítása és az 1642. július 25-i villámcsapás okozta égés kárai után részben a várostól foganatosított, részben I. Rákóczi György nevéhez fűződő helyreállítások mértékére is. A XVII. század elején a templomot várfal vette körül. 1612. szeptember 29-én Füzesy János bíró jelenti, hogy a közelmúlt veszélyeitől kényszerítve alkalmas helyen a polgárok beleegyezésével közmunkával és közköltségen maguk és értékeik védelmére „quoddam fortalicium sive castellum erexissent extruxissent et aedificassent . . . In cuius quidem Castellum parte veteri seu interiori” laknak egyesek.¹² A templom várfala és bástyái tehát 1612 körül épültek s nem a XV. században, mint említett dolgozatomban feltettem volt.¹³ A Szentlélek kápolna így ter-

¹¹ Balogh Ilona, Magyar fatornyok, Budapest, 1935. 86–7 l. és a 164. jegyzet. — Ua., Les édifices de bois dans l'architecture religieuse hongroise. Budapest, 1941. 83–4. l. és a 127. jegyzet.

¹² Décs város levéltára (K. Papp id. cikkében a 329. számú oklevél).

¹³ Entz, i. m. 11.

mészetesen szintén belekerült a falgyűrűbe. — Mintegy harminc esztendő múlva villám gyújtotta a templomot. A városi tanács 1643. október 23-án írja Bethlen Istvánnak, hogy az előző év július 25-én a villámcsapás következtében „hirtelenséggel Tornjunkis . . . Templomunk mesterseges Boltozasokkal . . . csaknem egi ora alatt mikippen pusztultanak el”.¹⁴ A kolozsvári számadáskönyvek adatai megemlékeznek arról, hogy I. Rákóczi György megbízásából az 1630-as, 40-es évek folyamán a fejedelem a dési templom építésére csigákat s köteleket hozatott, arról is, hogy a városban építészek, többek közt Agostino Serena is, megfordultak.¹⁵ Részletesebben csak a torony munkálatairól értesülünk. A fejedelem Gyulafehérvárt 1645. október 29-én kelt levele a dési városi tanácshoz erre vonatkozólag a következőket mondja: „Huseghtek városában lako Aacz Janos . . . jelenti, hogy a fellyeb elmult napokban Templomok mellet leuő Toronnak mindenekben valo felállatását es epitteeset szegeodseg szerint magara ualalvan bizonios számu napszamos aaczembereketis öneon magha fogadot volna annak hamarabb ualo véghez vitelére. De az alatt Parancziolatunkbol Fogarasi Templomunk Tornjánakis epitteesere kellettve menni; migh oda iart volna teolle ordinaltatot napszamos aacziok veghben viven azon toronnak epitteeset“ . . . Ács János azonban bérét nem kapta meg. A fejedelem tehát utasítja a városi tanácsot annak megfizetésére.¹⁶ Rákóczi leveléből is kiténik, hogy Ács János, illetőleg az ő rendelése szerint dolgozó napszamosok csakis a torony faalkatrészeit, tehát sisakját hozták rendbe. Az 1575-ös pecsét pedig kétségtelenné teszi, hogy a helyreállítás pontosan a régi megoldáshoz igazodott. Ács Jánostól tehát csak a négyfiatornyos toronysisak régi formájában való újjáépítése és nem megalkotása származik. Hogy azonban a dési mester ügyes és tehetséges ember lehetett, arra bizonyíték a fogarasi templomtorony építésére vonatkozó fejedelmi megbízatás is.

A dési városi levéltár három ismertetett pecsétje a legrégibb magyar templomábrázolások becses emléke. Vizsgálatuk az idézett oklevelek szövegével együtt újabb értékes és megbízható adatokat szolgáltat a dési Főtér gyönyörű gótikus egyházának fejlődéstörténetéhez. Valószínűsíti a templom főrészei építésének Mátyás uralkodása elejére történt, nagyjából való elkészültét, másrészt kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a torony négyfiatornyos sisakja 1575-ben már mai formájában volt meg. Az erdélyi magyar gótika e csodálatosan harmonikus remekműve keletkezésétől kezdve büszke jelképe lett a városnak s így címerébe is bekerült. A bányász alakjában Dés gazdasági ereje és öntudata, a templomban pedig műveltsége és művészi jelentősége nyilatkozik meg.¹⁷

ENTZ GÉZA

¹⁴ Dés város levéltára (K. Papp cikkében a 408. számú oklevél).

¹⁵ Entz, i. m. 13—4.

¹⁶ Dés város levéltára (K. Papp cikkében a 413. számú oklevél).

¹⁷ A dési templom művészi kisugárzására vö.: Entz Géza, Szolnok-Doboka műemlékei. Szolnok-Doboka magyarsága (Szerk. Szabó T. Attila). Dés—Kolozsvár, 1944. 206—7.